

UOT:8219(091)

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2024.2.4002>

BİRLİK-BƏRABƏRLİK ŞAİRİ MƏHTİMQULU FƏRAQİNİN AZƏRBAYCANDA TƏDQİQİ

Prof. Minaxanım NURİYEVA TƏKLƏLİ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

proftomris@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
<i>Məqalənin tarixi</i> Göndərildi: 2024-09-27 Yenidən işlənmiş formada alındı: 2024-11-29 Qəbul edildi: 2024-12-02 Onlayn mövcuddur	Məqalədə Türk Dünyasının orta q mədəniyyət tarixinin böyük simalarından olan Türkmən xalqının böyük oğlu Məhtimqulu Fəraqi (1724-1807) irsinin Azərbaycanda öyrənilməsi tarixi araşdırılır. Respublikamızda 20-ci əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq Əmin Abid, Salman Mümtaz tərəfindən aparılan tədqiqatlar sonrakı dövrlərdə ədəbiyyatşünas Pənah Xəlilov, Əbülfəz Quliyev, Ramiz Əsgər, İsa Həbibbəyli, Əli Şamil, İsmayıl Vəliyev tərəfindən davam etdirilmiş, Füzə Əhmədova, Elmira Məmmədova, İsmixan Osmanlı kimi şərqşünas alimlərimiz hələ sağlığında öz ədəbi məktəbini yaratmış görkəmli bir sənətkar olan Məhtimqulu Fəraqi şeirlərinin Azərbaycanda yayılması və öyrənilməsi problemləri ilə məşğul olmuşlar. Alınan nəticələr əsasında inamla deyə bilərik ki, Türk Dünyası klassiklərinin öyrənilmə təcrübəsi orta q türk dilinin, orta q əlifbamızın əsasında dayanacaq, nəhayət, orta q tariximizin yazılmasına şərait yaradacaqdır.
<i>Açar sözlər:</i> mənavi dəyərlər; Məhtimqulu Fəraqi; Türk xalqları; türkmən	

ИЗУЧЕНИЕ ПОЭТА ЕДИНСТВА-РАВЕНСТВА МАХТИМГУЛУ ФАРАКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается история изучения в Азербайджане наследия Махтимгулу Фараки (1724-1807), старшего сына туркменского народа, одного из крупнейших деятелей общей культурной истории тюркского мира. Исследования, проводимые Амином Абидом, Салманом Мумтазом в нашей республике начиная с XX века, продолжили литературоведы Панах Халилов, Абульфаз Гулиев, Рамиз Аскер, Иса Габиббейли, Али Шамиль, Исмаил Велиев, а наши ученые-востоковеды, такие как Фуруза Ахмедова, Эльмира Мамедова, Исмихан Османлы, занимались проблемами распространения и изучения в Азербайджане стихов Махтимгулу Фараки - выдающегося художника, создавшего при жизни свою литературную школу. Основываясь на полученных результатах, мы можем с уверенностью сказать, что опыт изучения классиков тюркского мира станет основой нашего общего турецкого языка, нашего общего алфавита и, наконец, создаст условия для написания нашей общей истории.

Ключевые слова: нравственные ценности, Махтимгулу Фараки, тюркские народы, туркмены.

STUDY OF UNITY-EQUALITY POET MAHTIMGULU FARAGI IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

The article examines the history of the study of the legacy of Mahtimgulu Faraqi (1724-1807), the eldest son of the Turkmen people, who is one of the great figures of the common cultural history of the Turkic world, in Azerbaijan. The researches conducted by Amin Abid and Salman Mumtaz in our republic starting from the 20th century were continued by literary critics Panah Khalilov, Abulfaz Guliyev, Ramiz Asker, Isa Habibbayli, Ali Shamil, Ismayil Valiyev. Our orientalist scholars such as Furuza Ahmadova, Elmira Mammadova, Ismikhan Osmanli have been engaged in the problems of spreading and studying the poems of Mahtimgulu Faraqi, an outstanding artist who

created his own literary school in his lifetime, in Azerbaijan. Based on the obtained results, we can confidently say that the experience of studying the classics of the Turkish World will be the basis of our common Turkish language, our common alphabet, and finally, it will create conditions for writing our common history.

Key words: spiritual values, Mahtimqulu Faraqi, Turkic peoples, Turkmen

Türk xalqlarının mədəniyyət tarixi sahəsində əldə edilmiş zəngin təcrübəsi bir daha göstərir ki, milli-mənəvi dəyərlərin qazanılmasında, malik olduğumuz ən qiymətli sərvətimiz olan orta q mirasın yaradılmasında, qorunub mühafizə edilməsində mühüm şəxsiyyətlərin – şairlərin, fikir –düşüncə adamlarının rolu böyüktür. Əgər Türk xalqları mədəniyyəti zəngindir, ədəbiyyatı zəngindir deyə biliriksə bunu Məhtimqulu, Əlişir Nəvai, Füzuli, Dədə Ömər Rövşəni, Mövlanə, Abay, Şinasi, Namik Kemal, Səməd Vurğun, Çingiz Aytmatov kimi sənət koruifeylərimizə görə demək mümkün olur.

Qədim tarix boyu Türk xalqlarının həyatı çeşidli, bəzən xalqların varlığını təhlükə altına alan müharibələrlə, münaqişələrlə, təcavüzlərlə rastlaşmışdır. Ancaq xalqlarımızın dərin kökləri, bir-birinə mənəvi bağlılığı onları bütün bu mərhələlərdən, imtahanlardan, sınaqlardan çıxarmış və bugünkü günlərə gətirib ulaşırmışdır. Biz öz tarixi keçmişimizlə, milli köklərimizlə, mənəvi dəyərlərimizlə, milli- mənəvi ənənələrimizlə, böyük tariximizlə fəxr edə bilərik deyən ulu öndər Heydər Əliyev: Çoxəsrlik tariximizdə xalqlarımızı yaşadan, qoruyan və bugünkü günlərə gətirib çıxaran amillərdən biri, ola bilər ki, ən əsası, bizim mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız, deməli, şairlərimiz, yazıçılarımızdır. Müstəqil olmayan dövrdə bizi bir xalq kimi saxlayan, milli mənsubiy- yətimizi qoruyan tariximiz, mədəniyyətimiz, ana dilimiz, milli musiqimiz, ədəbiyyatımız olub" (4, s.7). Bu sahədə birliyin və qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün çox gözəl imkanlar var, deyə qeyd edən rəhbər nə qədər haqlıdır: Zəngin və qədim mədəni irsə malik türk xalqları 20-ci əsrin sonlarından başlayaraq, ilk növbədə daha çox mədəni köprüləri bərpa etməyə təşəb- büs göstərdilər. Dünyəyə kimi sovet imperiyasındakı Türk ulusları hazırda öz milli ənənələrinə sadıq qalmaqla öz milli dəyərlərimiz üzərində azad və suveren dövlətini quraraq mədəni iqtisadi islahatlara girişmiş, demokratik ölkələrin təcrübələrindən istifadə etməklə öz milli-əxlaqi dəyərlərinə, tarixinə sahib çıxır, bir sözlə, milli azadlığın xalqlarımıza bəxş etdiyi töhfələr göz önündədir. Uluslararası Türk Kültürü Təşkilatının bu ili "Məhtimqulu ili" elan etməsi buna sübutdur.

Türk Dünyası yazıçılarının III qurultayındakı nitqində (1996 il, 6 noyabr) ulu öndər Heydər Əliyev bunları demişdi: Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dilimizi isə yaşadanlar, zənginləşdirənlər, inkişaf etdirənlər şairləri- miz, yazıçılarımız olmuşdur. Biz adətən böyük tariximiz haqqında, xalqlarımızın böyük mədə- niyyəti barədə danışarkən birinci növbədə onların yaratdıqları bədii əsərlərə, şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərinə istinad edir, bunları nümunə gətirir və təbliğ edərək, eyni zamanda öz tariximizi, mədəniyyətimizi təbliğ edirik. Qədim dövrlərdə "Dədə Qorqud", "Manas", "Alpamış", "Koroğlu" dastanları, bütün türk xalqlarının hamısına mənsub olan dahi şairlərimiz, yazıçılarımız – Nizami, Yunus Əmrə, Əlişir Nəvai, Füzuli, Nəsimi, Məhtimqulu, Abay və digərləri xalq- larımızın tarixini, mənəvi dəyərlərini əks etdirən, xalqlarımızı dünyada tanıdan ölməz əsərlər ya- ratmışlar və bunlar nəsillərdən- nəsillərə xalqlarımızı özünə məxsus milli-mənəvi dəyərlər, o cümlədən, ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə etmiş, hazırlamış, vətənpərvərlik, Vətənə sədaqət hisslərini daim gücləndirmişdir. Bunlar bizim keçmiş, uzaq tariximizdir... (4, s.7)

Türkmən ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, türkmən ədəbi dilinin yaradıcısı Məhtimqulu Fəraqi 1724-cü ildə Kopetdağın ətəyində, Ətrak çayının hövzəsində yerləşən Hacı Qovşan kəndində anadan olmuşdur.

Məhtimqulunun yaşadığı dövr çox keşməkeşli, təlatümlü dövr olmuşdur. Feodallar arasında çəkişmələr, müharibələr və onların sadə insanların həyatına etdiyi təsirlər şairin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Şairin yaradıcılığının ana xəttini vətənpərvərlik, milli birliyə çağırış, dost sədaqət və başqa dəyərli humanist ideyalar təşkil edir (6, 171). Əsrləri adlayıb keçən sağlığında olduğu kimi özündən sonrakı yüzilliklərdə də təsirli vətənpərvərlik şeiri sayılan “Türkmənin” şeirində:

Ceyhun ilə Bəhri Xəzər arası,
Çöl üstündən əsər yeli Türkmənin.
Gül qönçəsi, qara gözümlə qararı,
Qara dağdan enər seli Türkmənin.
Haqq sılamsız vardır onun sayəsi
Oynaşır çölündə nəri, mayası.
Rəngbərəng gül açar yaşıl yaylası
Qərqli olmuş reyhana çölü Türkmənin.
O mərdin oğludur, mərddir pədəri,
Koroğlu qardaşı, əsrəkdir səri.
Dağda, düzdə qovsa səyyadlar diri
Ala bilməz Yolbars oğlu Türkmənin.

bədiilik və emosionallıq gətirən belə misraları “Koroğlu” dan bir qoşmanı yada salır:

Hara varsaq qabağımız qayıtmaz,
Aşıq, biz q Təkə-türkman deyərlər.
İgidlikdə vardır eldə adımız
Aşıq, bizə Təkə türkman deyərlər.

“Türkmən birliyi məsələsi vətənpərvər bir şair və ziyalı kimi Məhtimqulunu daim narahat etmiş və düşündürmüşdü... Şairin yaşadığı mürəkkəb və keşməkeşli dövəmdə tayfalar arasında birlik məsələsinə çağırış çox aktual idi... Vətəndaş qeyrətli şairin Türkmən birliyinə səsləyən şeirləri bu niyyətdən doğur (12, s.11). Məhtimqulu (1724—1807) Türkmən soylarının birləşməsinə çox istəyirdi və bu arzu, onun ədəbi fəaliyyətinin ana xəttini təşkil edir. Məhtimqulunun 18-ci yüzillikdə irəli sürdüyü “Türkmən soyları birləşməlidir” kimi dərin sosial fikrinin gerçəkləşməsi üçün böyük əngəllər vardı. Həmin əsrdə Türkmən soylarının hər biri ayrı-ayrı öz yolunu arayırdı, soyların arasında güclü həsəd, nifaq vardı. Milli Türkmən dövlətinin olmaması, bu soyların hər birinin özlərinə dəstək, tərəfdar aramaları onların arasındakı düşmənçiliyi daha da artırır, onları bir-birindən uzaqlaşdırırdı. (7, s.4). Bu mövzuya həsr etdiyi şeirləri ümumbəşəri qayğı və düşüncələr mühitində təsəvvür olunduğu üçün onların fəlsəfi-sosial həddləri də genişdir:

Qurduğum, əslində bilsən, bu zəminin mıxıdır
Ərər o erkən müdam, işte bu Türkmən binası.
Tərk-i dünya eylər də o, gəlsə rəqib, çatna

Bil, poladdan olan bina, işlə Türkmən qalası
Süleyman, Rüstəm-i Zal, Cəmşid ona olmuş gəda
Gündə yüz min ləşgər salsa, dəyməz şahın bəlası
Dağlar ondan alır təlim, ləşgəri səf səf durur
Hər çəkəndə zülfüqârın, artar yığidin həvəsi.
Təkə, Yomut, Yazır, Göklən, Axal eli bir olub
Qılsa bir yönə səfər, açılır gül lələsi.

Bu şeir parçasında aydın görə biləcəyimiz dil-vəzn vəhdətinin canlı bağlantısı heyrət doğur. Bu qiymətli bir xüsusiyyət kimi siyasi-fəlsəfi ruhda yazılan şeirin fikri təsir gücünü yüksək dərəcədə artırmaqdadır. "Şairin əziz xalqı üçün arzuladığı sabit gələcək bu gün gerçəkləşdi. Müstəqil və neytral Türkmənistan dövləti dünya xəritəsində sülh və birlik məkanı kimi meydana çıxdı. Birlik və həmrəyliyin böyük güc olduğuna inanan türkmənlər Məhtimquluya hər zaman minnətdardır. Çünki dövlətimizin sarsılmaması, bundan sonra da inkişaf etməsi üçün böyük şairin parlaq fikirləri, xeyirli təklifləri, birlik və həmrəylik dərsləri hər zaman önəmlidir. Məhtimqulun bu günkü müstəqil dövlətimizin bəxtiyar əyyamında yeri daha da ucalara yüksəlməkdədir. Bilgə şairinizin bütün bəşəriyyətin dəyəri kimi özünə yer qazanmış düşüncələri, həyatda zərurətlə sübuta yetirilən çoxşaxəli mütərəqqi görüşləri bugünkü yetkin cəmiyyətimizin mənəvi bünövrəsidir (7, s.4). Məhtimqulu Fəraqi özünün böyük Şərqli sələfləri kimi klassik şeirin bütün növlərində - qoşmalar, müxəmməslər, qəzəl, rübailər, irihəcmli ustadnamə və vücudnamələr, nəsihətnamə və gözəlləmələr, poema və dastanlar qələmə almış, böyük ədəbi miras qoyub getmişdir. "Məhtimqulu Fəraqi bütün türk dünyasının şairi deyə biləcəyimiz şairimizdir... Məhtimqulu türkmən xalqının kimliyi, onun cövhəridir; Bu mənada xalqının böyük şair oğlu Məhtimqulu türkmən xalqını öz qədim mədəniyyətinə bağlayan möhkəm bağ deməkdir. Hər bir xalqın tarixində, ədəbiyyatında belə şəxsiyyətləri görmək mümkündür. Demək, Məhtimqulu da Türkmənistanın ruhani qurucularından və liderlərindən biri, ürəyinin daim yanib-yaxılandığı türkmən xalqının milli güvənci, sonsuz iftixar mənbəyi, bütün dövrlərin və könüllərin şairidir. O, misilsiz söz ustası, sufi-ozan olmaqla yanaşı eyni zamanda müdrik filosof, mütəfəkkir, böyük alim, bacarıqlı müəllim, ağıllı məsləhətçi, mahir dastançı və folklorçu, nəhayət uzaqgörən siyasətçi, bir sözlə, türkmənlərin mənəvi dünyasının bələdçisidir" (12, s. 4-5).

Ədəbiyyatımızda onu əsasən şairlə eyni zamanda yaşamış Molla Pənah Vaqiflə müqayisə etməklə eyniləşdirirlər. Vaqifin Azərbaycan şeir dilinin sadələşməsi və xalq dilinə yaxınlaşdırılması sahəsində gördüyü işləri Məhtimqulu Fəraqi də Türkmən dili üçün etmişdir. Bu mənada həqiqətən "Məhtimqulu Fəraqi şeirləri dil aydınlığı, mövzu və poetik forma zənginliyi, qafiyə sistemində görə Azərbaycan xalq şeiri ənənələri ilə yaxınlığı baxımından da diqqəti cəlb edir. Bu vaxt istər-istəməz, ilk öncə Vaqif və Vidadinin poetik yaradıcılığını xatırlamalı olursan. Digər tərəfdən, hələ XV-XVI əsrlərdən xalq şeiri ənənələrinin klassik poeziyaya gətirilməsi, getdikcə onun hakim mövqə tutması ənənələri, həm Azərbaycan, həm də türkmən şeirində bu müsbət ənənəni bir daha təsdiqlədi". (10, 51). Həyatı dərin anlama bacarığı missal gətirəcəyimiz məşhur şeirində özünü açığa vurur:

Məhtimqulu, yolun önü, ardı var,
Çəkər yükün, hər kişinin mərdi var,
Ürəyimdə pünhan eşqin dərdi var,
Dərd hansıdır, dərman hansı, bilmedim.

və ya

Bülbülüm ahu-zar çəkib,
Tazə gülzardan ayrıldım.
Gözdən qanlı yaşım döküb,
Sevdiyim yârdan ayrıldım.
Yâra yakışır sürməcə,
Sifətin söylərəm onca,
Ağzı şəkər, ləbi qöncə,
Zülfü qaradan ayrıldım.
Ayrıldım gonca gülümdən,
Siyah saçı sümbülümdən,
Xoş avazlı bülbülümdən,
Şirin güftârdan ayrıldım.
Dəli gönlüm arzumânı,
Bütün gözəllərin hânı,
Səkkiz cənnətin bostanı,
Bağçalı bârdan ayrıldım.
Elləri var dənkli dənqli,
Soğuk sulu, tər çimənli,
Eli Göklən, adı Məngli,
Nazlı dildârdan ayrıldım.
Məhtumqulu, âşiq məstan,
Bağladım şanına dastan,
Mənzilgâhı bağı bostan,
Almalı nardan ayrıldım.

(“Ayrıldım” şeiri)

Həqiqətən bu oynaq, şən ifadə tərzı Abbas Tufarqanlı, Vaqif və daha sonra yaşamış şairimiz Mir Həmzə Nigarinin şeirlərini yada salır. Belə ki, Məhtimqulu Fəraqinin əsas nailiyyəti, klassik ədəbiyyatı folklor ilə yaxınlaşdırması, bununla onun yüksəlişinə nail olmasıdır. O, həmçinin, Türkmən ədəbiyyatını ərəb və fars təsirlərindən hiss olunacaq dərəcədə azad edə bilmişdir. Həmçinin şeirlərinə gətirdiyi dogma poetik nidalar, musiqili ritm də xəlqiliyin qabarıq ifadəsinə səbəb olmuşdur:

Qismət olmaz gedəm uzaq yollara
Nəsib qoymaz, gedər yolum bağlar, hey!
Heyran, Məcnun olub çıxam çöllərə
Varım məskən tutam sizi, dağlar, hey!

Oyun ilə oğlanlığın demindən,
Ötüb gəldim kamilliyin çəmindən,
Könlüm lərzan oldu dünya qəmindən,
Tutdu sinəm çarpaz-çarpaz dağlar, hey!

Qayıda-qayıda oğlanlığın rayından,
Yetim gəldim kamilliyin payından,
Batdı başım, çıxa bilsəm layından,
Yada düşər önki keçən çağlar, hey!
Cahillikdə çar (çahar) tərəfə atışan,
Bilməzlikdə hər işlərə qatışan,
Aciz qalıb qocalığa yetişən,
Dərd edib öz-özündən ağlar, hey!
Məni anla Məxtümqulun sözündən,
Fikrə düşər, qan yaş axar gözündən,
Hər bir zatlar təğyir tapar özündən,
Ya Rəbb, yıxılmazmı böyük dağlar, hey!

(“Dağlar, hey” şeiri)

Qədim, zəngin və köklü Türk ədəbiyyatının Yusif Balasaqunlu, Əlişir Nəvai və bu kimi dühaların poetik mirasını dərinlən mənimsəyən və yaradıcılıqla inkişaf etdirən Məhtimqulunun siyasi, vətənpərvərlik, sufi məzmunlu şeirlərindən ibarət ədəbi irsi özündən sonra gələn şairlərə də güclü təsir göstərdiyi kimi Azərbaycanın görkəmli şairləri Molla Pənah Vaqifə və Molla Vəli Vidadiyə çox təsir etmişdir (10, s. 29-41; 11, s.273). Bu qarşılıqlı təsirin çox aydın hiss edildiyi örnəklərdən biri:

Məhtimqulu, dünya sirrin duymazsan,
Bir gün gördüyümüz ertə qoymazsan,
Neçə vaxtdan bəri yeyib doymazsan,
Ağlını aldırən dəli dünya, hey! (“Dünya, hey” şeiri)

Nə qədər maraqlıdır ki, ardınca gələn sonrakı yüzilliklərdə bu yaradıcılığın əks-sədasını tapa bilirik:

Kəminə, ta əldən gedib, görməzsən,
Ləzzət ilə bir də dövrən sürməzsən,
Əhli-nəşə zümrəsinə girməzsən,
Kaş öləydin bu günləri görüncə.

(Fatma xanım Kəminə (1841-1808))

Məhtimqulu Fəraqi klassik sənətkar kimi şeirlərinin bir qismini əruz vəznində yazmışdır. Maraqlıdır ki, əruzun Məhtimqulu yaradıcılığında işlənmiş bəhləri və onların növlərinə Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Saib və Qövsü Təbrizi yaradıcılığında rast gəlirik. Məhtimqulu Fəraqi həmin şairlərin şeirlərindən təsirlənərək onlara nəzirələr yazmış, çox vaxt onların işlətdiyi bəhlərdən istifadə etmişdir. (10, 64). Bir nümunə:

Taleyim etdi tülü andım annı əxtəri-bəd
Sən iraq et məni bu bəxti-siyahdan, ey rəb!
Fikir et, Məhtimqulu, faniyə bax, nə görünər
Sonu yox, yalanı çox, fəvri-fənadan qeyri.

Füzulinin məşhur “Qeyri” rədifli qəzəlinə nəzirə yazdığı bu şeirində Füzulinin istifadə etdiyi “Rəməl” bəhrini olduğu kimi saxlamışdır. Məhtimqulu klassik poeziyamızın Nəsimi, Hə-

bibi, Xətai kimi görkəmli nümayəndələrinin qəzəllərinə yazdığı nəzirələrdə də "Rəməl" bəhrindən istifadə etmişdir. Həbib, Xətai yaradıcılığında rast gəldiyimiz "Ey dost" rədifli qəzəllərə Məhtimqulu nəzirə yazarkən həmin ölçü növünü – rəməl bəhrini saxlamışdır. Həbibdə:

Gözəldən zülfi-ənbər barın, ey dost.

Pərişandır bu dili-əfkarın, ey dost.

Xətəidə:

Bu aləm hüsnünə hayrandır, ey dost,

Sənə bu qönçə ləb xəndandır, ey dost. (10,66)

Ümuniyyətlə, Azərbaycan şeirində dost müraciət və ən səmimi, içgin münasibət bir davamlı ənənə olduğundan bir çox şairlərin, o cümlədən Xurşid banu Natəvanın da burada nümunə verəcəyimiz çox ruhnəvaz şeiri vardır:

Rəqib töhməti etdi mənə cüda, ey dust!

Bu zülmü gördü rəva, görməsin səfa, ey dust!

Əgər ki, tiğ çəkib öz əlinlə öldürəsən,

Deyil mənə bu cəfa, bilməzəm cəfa, ey dust!

Çağırram allahımı hal, Natəvan ilə

Məgər ki, tez verə həq düşməyə cəza, ey dust!

1760-ci illərdən ədəbi yaradıcılığa başlayan şair həmin ildən başlayaraq, ömrünün sonuna kimi bir çox məmləkətləri ziyarət edir. Əvvəlcə Manqışlaqa, sonra Astarxana, oradan da Azərbaycana gəlir. Azərbaycan ərazisindən (Təbriz – Şirvan – Nuxa (Şəki) keçməklə Rusiya, Qazaxıstan, Yaxın Şərq ölkələrini, Hindistanı, Tacikistan və Özbəkistanı gəzir. Böyük ailə faciəsindən sonra (əvvəlcə iki qardaşını, sonra yeniyetmə yaşda oğlanlarını itirmiş və buna görə də Fəraqi təxəllüsünü götürmüşdür) təbii ki, təskinlik üçün çıxdığı bu səyahətlər onun yaradıcılığında özünəməxsus iz buraxmışdır. O əslində Azərbaycanımızdan keçməsəydi belə yenə də könül qədər yaxınımız olacaq, onun irsi ümumtürk sərvəti olaraq araşdırmalara cəlb ediləcəkdə. Adi nəzərlə baxıldığında belə Məhtimqulu poeziyasında Azərbaycana bağlılıq daha əyani şəkildə meydana çıxır. Məhtimqulunun dönə-dönə əsərlərini mütləq etdiyi Şərq və Türk dünyasının klassikləri arasında öz təbirincə Şeyx Füzuli dediyi böyük şairimizə ehtiramla yanaşırdı. Mənbələr göstərir ki, Məhtimqulu Buxara və Xivə mədrəsələrində təhsil aldığı illərdə tələbələrə həmin mədrəsələrdə Türk dünyasının böyük şairlərindən Şeyx Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin, Əlişir Nəvainin, Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı tədris olunurdu. (6, 164). Azərbaycanda Türk xalqları, bir sözlə Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixinin Rudəki, Firdövsi, Sədi Şirazi, Ömər Xəyyam, Nəvayi, Cəmbul, Şinasi, Yahya Kemal, Namik Kemal kimi böyük simaları sırasında məktəblərimizdə Şərqin böyük mütəfəkkiri və klassiki Məhtimqulu Fəraqinin şeirləri də tədris olunur. Respublikamızda 20-ci əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq aparılan tədqiqatlar az sonralar Stalin istibdadı qurbanları olan Əmin Abid, Salman Mümtəzın adıyla bağlıdır; prof. Pənəh Xəlilov, İsa Həbibbəyli, Ramiz Əskər, Əli Şamil, Əbülfəz Quliyev, İsmayıl Vəliyev, Füzəh Əhmədova, Elmira Məmmədova və b. Məhtimqulu şeirlərinin Azərbaycanda yayılması və öyrənilməsi məsələləri ilə məşğul olmuşlar. Mətbuatımızda mütəmadi olaraq Məhtimqulunun şeiriyyatından nümunələr verilməkdədir. Son illərin bu sahədə uğurlu nəticələri prof. dr. Ramiz Əskərin adı ilə bağlıdır. Onu da oxucularımıza yetirmək istəyirəm ki, Ramiz Əskər Məhtimqulu Fəraqinin əsərlərini Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıraraq TÜRKSÖY

kitabxanası seriyasından yayınlamışdır (2010); bu dost ölkənin dost şairimizin respublikamızda ilk böyük nəşridir.

Şübhəsiz ki, böyük humanist şair Məhtimqulunun yaradıcılığının ana xəttini təşkil edən birlik və həmrəylik ideyası son nəticədə Türk xalqları arasında əlaqələrin və münasibətlərin daha da artıb gücləndirməsi kimi müqəddəs arzularımızın həyata keçməsinə kömək edəcəkdir.

Sonda onu deməyi vacib bilirik ki, TÜRKSOY-un klassiklərimizi geniş alanda təbliğ etməsi bir çox sahələrdə əhəmiyyətli olduğu kimi ortaqların dəyərlərinə təkrar sahib olmaq və bununla ortaqların türkçəmizi qazanmaq kimi nəcib amallara da yol açacaqdır. Çünki “qopuza və saza söykənən şifahi xalq ədəbiyyatı örnəklərimiz və Yunus Əmrə, Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər, Məhtimqulu, Əhməd Yəsəvi, Hacı Bəktəş Vəli, Cəmbul, Manas, Kitabı-Dədə Qorqud kimi real və tarixi-əfsanəvi şəxsiyyətlərin dilində müşahidə edilən türkcə təhkiyə daha sonrakı türk dili və danışığına (8, s.32) qol-qanad verdiyi kimi inamla demək olar ki, Türk Dünyası klassiklərinin öyrənilmə təcrübəsi ortaqların türk dilinin, ortaqların əlifbamızın əsasında dayanacaq, nəhayət, ortaqların tariximizin yazılmasına şərait yaradacaqdır. Bu mənada Türk Dünyasının Nizami, Yunus Əmrə, Əlişir Nəvai, Füzuli, Nəsimi, Abay, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Niyazi Mısıri, Yazıcıoğlu Mehmet kimi korifeyləri sırasında adını çəkəcəyimiz Məhtimqulu Fəraqinin ümumtürk milli-mənəvi dəyərlərin qazanılmasında, malik olduğumuz ən qiymətli sərvətimiz olan ümumtürk mirasının yaradılması və zənginləşməsində, qorunub mühafizə edilməsində rolu və yeri böyükdür.

ƏDƏBİYYAT:

1. Elmira Məmmədova. Məhtimqulu Firaqi və Molla Nəfəsin vücudnamələri-“Azərbaycan Şərqşünaslığı” jurnalı 2010, № 2
2. Əbülfəz Quliyev. Məhtimqulu və dünyanın mədəni-mənəvi dəyərləri – Ədəbiyyat qəzeti. 2008, 26 iyun, № 24. - s. 5.
3. Füzulə Əhmədova. Məhtimqulu yaradıcılığı, Bakı, BDU-nun nəşri, 2010
4. Heydər Əliyev. Türk Dünyası yazarlarının 3. Qurultayındakı nitqi – Müstəqilliyimiz əbədidir - kitabında s. 5-13, Bakı, Azərənşir, 1998,
5. İsmayıl Vəliyev. Məhtimqulu şeirlərinin Azərbaycanda yayılması və öyrənilməsi problemləri – Ədəbi əlaqələr. Toplu, II buraxılış səh. 11-17; (baş redaktor Vaqif Arzumanlı), Bakı, Qartal yay., 2006
6. İsmixan Osmanlı. (“Məhtimqulu Fəraqi və Əlişir Nəvai” - Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2020, №1, s.164-174
7. Gurbangulı Berdimuhamedov. Mahtumkulu – insan kalbinin manevi tabibi Mahtumkulu. Eserler (Hazırlayan: Prof. Dr. Annagurban Aşirov), Aşkabat, 2013 kitabında s. 3-8
8. Mehman Musaoğlu. Kamal Abdulla Metninin konseptual-Lingvistik tahliline giriş – Dil Araştırmaları, 2011 sayı 8; s.31-49
9. Mahtumqulu Fəraqi. Seçilmiş Əsərləri, (tərtib edən, türkməncədən uyğunlaşdırən Ramiz Əskər), Bakı, 2010
10. Məmməd Əliyev. Mahtumqulu Fəraqinin şeirinin poetikası, Bakı, Elm və Təhsil nəşriyyatı, 2018
11. Pənah Xəlilov. Türk xalqlarının və Şərqi Slavların ədəbiyyatı, Bakı, Maarif yayın Evi, 1994
12. Ramiz Asker. Böyük Türkmən şairi Mahtumkulu Firaqi- Mahtumkulu Firaqi. Seçilmiş Eserleri, Ankara, 2010- kitabında s.3-28